Вони всі троє вже в могилі, вже давно над їх гробами вишні цвітуть і родять, і хрести дубові в їх головах похилилися. Померли давно: дід Дмитро, баба Дмитриха і дяк Базьо.

Дід Дмитро поклав на грунт чотирьох синів. А як їх поклав, то лишився в старій хаті сам з бабою. Не лише з бабою, але з волами, з коровою і кількома моргами поля. То коло хати і коло волі ходив дід, у хаті поралася баба, а поле сіяли сини, а збирали бідні люди за сніп за третину. Дід ходив коло'волів, напоював, чесав, замітав стайню і подвір'я і витинав коло плотів бодяки. Але найстарша його робота то була така: він вилізав на стаєнний стрих і перекидав там старі плуги, борони, драбинки, ярма; деревні отої немало призбиралося за п'ятдесятлітнє ґаздування. І все щось він з того стриху скидав на землю і волік перед хату на мураву. Оглядав, пробував і направляв. Це була його найлюбіша робота. Він, відай, нагадував собі давні літа коло тої роботи, і тому так вона йому прийшла в смак. Як не чесав волів, то, певно, майстрував коло старого ярма або коло старого плуга.

Воли годував три роки. По трьох літах вигонив їх у місто на ярмарок. Брав за них чотири сотці, за двіста ринських купував другі, молоді воли, а дві сотки ховав у стару податкову книжку і замикав до скрині.

Збіжжя не молотив по кільканайцять років, і подвір'я його було закладене доокола стіжками. Найстарший стіжок був чорний, той під ним сивий, менший від цього сивавий, тогідний білий, а цьогорічний жовтий, як віск.

Щомісяця він смотрив ті стіжки, чи миші їх не поїли або чи не стухли. Витягав із кожного з них жменю стебелю, і нюхав, і дивився, чи волотка не зсічена. Як який треба було змолотити, то кликав молотників, і знов ховав гроші в податкову книжку, і замикав на колодку.

До церкви ходив що другої неділі, бо перепускався зі старою: вона — на першу богородицю, він — на другу, вона — на великдень, а він — на різдво. У свою неділю вилізав на хатній стрих і скидав відти до сіней великі чоботиська й маленькі. Великі були його парубоцькі, шлюбні, ще з молодих літ ґаздування; маленькі були його синів, як ще в нього росли хлопцями. З тими чобітьми він сідав на приспу і витирав їх шматиною від пороху і смарував дьогтем. Одні вбирав до церкви, а решту складав рядочком проти сонця, аби масть зайшла. А бабі наказував, аби вона не лише чесала воли, але аби давала позір на чоботи, бо десь пес може затягнути. В церкві бив поклони, давав на тацку заплiснілі грейцарі і, спочений, виходив враз із людьми.

— Діду, ви забудете говорити,— казали люди.

— Моя верства вімерла і на войнах погибла, я не маю з ким говорити.

Як вертався додому, то їв або хліб з часником, або солонину, як не було посту. Солонини в коморі стояло три бочці. В одній трилітня, жовта і м'яка, як масло,— це дідова бочка; в другій дволітня, лівжовта, півбіла — це бабина бочка; а в третій цьогорічна, біла, як папір — це була діточа, бо діти лиш свіжу солонину любили. По обіді дід ішов дивитися до волів, потім викидав чоботи і чобітки на стрих і йшов під вишню спати. Отак дідові сотався день по дневі мирно і супокійне. Школи його зуби не боліли ані ніяка слабість не терла, і через ціле життя не бачив він коло себе ворожки.

Баба Дмитриха — то була вогонь, не жінка. Любила дуже бесідувати, розмови розводити, бо не могла без того ані їсти, ані спати. До старого вона навіть не приступала. Він мовчав заєдно, а як стара хотіла лиш три слові з ним забалакати, то він покидав стару борону або снасть і утікав від неї.

— Оце-то старе доробало гадає, що го цулувати буду.

І плювала та йшла до воріт або над став шукати жінок, ласих на розмову. І дід вертав до своєї роботи і бурмотів під носом:

— Видко діло, що вже постаріласи: і лице як шкіра на старім чоботі, і волосе як молоко, а язик не постарівси. Сто корців на днину перемолола би, та й ще би дивиласи, чи нема де других сто...

Бабі не дав бог доньки. Вона все надіялася за молодих літ дівки і старала для неї віно. Доньки таки бог не дав, а баба наткала та нашила стільки, що грядки під полотнами та коверцями вгиналися. Дід не раз аж говорив зі злості, кому вона стільки катрання нашиває та натикає?

— Іди, старий, іди, не говори мені, бо я твоє дрантє що черваки на стриху переїли, кину в огонь. Лиш ти мені втеркайси до моїх грядок, та й я зайду, та й твої плуги і вози всі у піч!

Дід скулювався, як воробець, і тікав від баби, бо де ж він годен з бабою на край вийти! А баба сідала собі на лаву проти грядок і говорила сама до себе:

— У кождій перекладині є всего однако, там, і там, і там. Кожна невістка най собі озме хоть цу, хоть ту, бо кожда однака. А п'єта перекладина на церкву за старого і за мене, цеї не руш мені жадна, бо бих руки обтєла!

В неділю пополуднє приходили до баби всі невістки з унуками. Такі чорнобриві, як гвоздики, такі червоні, як калина. Баба садила їх за стіл, давала цьогорічної солонини, і балакала з ними, і кудкудакала, як квочка між курятами.

— Як умру, то кожда собі заберете одну перекладину з грядок, бо кожда однака, бо ви в мене однакі, мої діти. Але якби дід аж по мені умер, то аби-сте жадна не важилиси нитки взєти. Він би так забанував, що би зараз умер. Та й чоловікам наказуйте, аби вони єму із поду

найменшої крішки не брали, 'бо він то так любить, що без того днини не годен бути. Вони би єго зарізали. Най пан бог сохранить! А як я вмру, то маєте всі штири надо мною голосити чудними голосами, красними словами! Та й дід як умре, та й єму маєте голосити ще краснішими голосами, ще чуднішими словами. Він вам лишить гроший, що мете гратиси в них...

Баба плакала, а невістки собі плакали, потім баба кожну цілувала і вела до другої хати показувати коверці. На подвір'ї гралися з дідом унуки; кожний мав від баби булку або яблуко і пильно дивився на яворовий старий ярем. Дід показував їм на ярмі різьблені плуги, воли, погоничі і казав, що вони також незабавки будуть іти в поле орати.

Як сонце заходило, то невістки з унуками йшли додому, а баба їх виводила за ворота і там ще довго з ними говорила.

А третій між ними дяк Базьо. Він не був їм ані сват, ані брат, лише сидів з ними через город. Баба Дмитриха все носила йому обідати і вечеряти, бо він був одинокий і старий. Та, відай, ніколи не їв він бабиного обіду, бо все був п'яний.

— Базю, чого ви стілько тої горівки п'єте? Таже вона у вас колись запалитьси!

— Бабко Митришко, як я не маю пити, коли мені книжки в годові, як заяці, бігають! Кождий стих, кожда титла преся, аби її співати або читати, а мені голова розскакуєся. Всі зберуться, як хмара малих дітий, і хотять в одні вузенькі двері пропхатися і дати себе чути. А моя голова от яка маленька, ще й обстрижена, та де їх подіти? Добре, що ви свої діти порозкладали по городах, а мої всі накупі. Та мушу я їх горівкою напоїти, аби вони попилися та й мені дали трошки супокою!

Баба журливо похитувала головою.

— Ото яка наука страшна, то не ціпом махати!

І давала Базеві знов грошей на горівку. За те він не одної неділі приходив до бабиної хати і читав сміщні книжечки. Сини і невістки помирали зо сміху від Луця Заливайка та від індика, що лише стільки має розуму, що в хвості.

А одного разу Базьо прочитав їм таку страшну книжку, що баба і невістки розплакалися зі страху, а сини геть посоловіли.

"Земля не дасть плодов своїх, на скоти ваші пошлю заразу, і погибнуть вам, а люди ваші потоплю. Дощі не упадуть на землю, а земля будеть як камень і не видасть плода із себе..."

Базьо і сам побачив, що трохи перебрав мірку, і найшов у тій книжці такі слова:

"Кто сей лист при собі має, або часто читає, або з приліжностею слухає, або переписує, той сподобиться ласці божой... В котрім домі той лист находиться, там ані вогонь, ані вода, ані гром, ніякая злая річ зашкодити не може..."

Це трохи додало духу і Базеві, і бабі, і невісткам. Вони зараз дали дякові гроші, аби їм ту книжку купив. За бабою і невістками подалися всі жінки з села і подавали дякові гроші, аби і їх хати були заасекуровані від огню та грому. Дяк книжки накупив, ще й нову бунду собі снравив за одним заходом і нову порцелянову люльку. Потім щонеділі читав ту книжку все в іншої ґаздині і брав за то дві шустці на горівку і колач, аби мав чим закусити.

Вже небогато йому хибувало, аби всі хати обчитати, бо лишилося лише кілька бідних хаток під лісом, як Базьо заслаб. Кинуло його в дрожі, потім у гарячку, потім, оповідають люди, що з рота вийшов маленький синій вогник, і Базьо богові віддав свою душу. Відай, горівка

в нім запалилася. Досить того, що всі жінки за ним плакали і голосили, як за братом рідним.

Баба Дмитриха не довго банувала, бо сама восени пішла за дяком у ту далеку дорогу. Дід Дмитро таки не попасав довго без баби, бо й собі на весну помандрував на могилу.

Люди за них давно забули, бо то вже не нині, як вони померли. Лише читальники не раз їх згадують, як зговоряться за початок читальні.

— То сам початок читальні заходить ще від старого діда Митра, і від баби Митрихи, і дяка Базя. В їх хаті почав дяк перший раз читати книжечки. Ще й тепер десь попід сволоками заткнені "Божі листи" та "Луці Заливайки", але тепер ніхто вже їх не читає, минулися...

— Ой минулися.

— І тота трояка солонина минуласи.

— Ого, конем не здогониш!